

АРХИТЕКТА МОМИР КОРУНОВИЋ И РАТНА 1912. ГОДИНА

Александар Кадиевић*

рад примљен: мај 2013, рад прихваћен: јуна 2013.

Апстракт

Догађаји из ратне 1912. год., вишеструко прекретничке за српско друштво, државу и културу, одразили су се и на стваралачки пут знаменитог неимара Момира Коруновића (1883–1969), чија су се идеолошка полазишта услед ових догађаја уже профилисала. Осим што је продубио његов емотивни патриотски занос, ток првог Балканског рата дефинитивно га је усмерио ка „српском слугу“ у архитектури, својеврсном идеолошко-естетском конструкту којим се национална култура опирала „слепом подражавању неодоховљене туђинштине“. Додир са древним сакралним споменицима на ослобођеним територијама дубље га је повезао са митологемом српског средњовековља, чије ће градитељске тековине у наредним деценијама стваралачки оживети, не либећи се да их осавремени наносима актуелних стилова.

Кључне речи: Балкански ратови, Стара Србија, Призрен, Коруновић, национални стил

Abstract:

The events of the war in 1912., the multiple turning-point for the Serbian society, country and culture were reflected in a creative way on famous builder Momir Korunovic (1883–1969), whose starting point is the ideological rope profiled. Besides being deepened his emotional patriotic fervor, the course of the First Balkan War, it is definitely directed towards," Serbian style in architecture, a kind of ideological and aesthetic construct that national culture is resisted, blind imitation neoduhovljene tuđinštine". Contact with ancient religious monuments in the liberated territories, the deeper it is connected with mythologemes Serbian Middle Ages, whose architectural legacy in the decades to revive creative, not hesitating to modernize the styles of deposits.

It can be concluded that the upheavals of 1912 Korunovic encourage crystallization of ideology and aesthetics maturation. If the improvement in the foreign cultural centers was crucial for the adoption of common architectural lesson periods, ie formation of Pan-Slavic, including the pan-European Korunović's creation in 1912 it has definitely stimulated the search for a national style of synthetic variants to be declaratively inaugurisati as mono-ethnic" clean". This turn, derived from deep conviction, rather than the majority of contemporary characteristic pragmatism, was crucial for his future creative way. Besides the military, professional and personal satisfaction (starting a family), his war experience and has instilled tremendous confidence, without which later could not flourish so fertile for generations of admirers valuable construction activity.

Увод

У српској архитектури новијер доба, романтичарски надахнутим склоповима и идеолошком последношћу препознатљиво се издвојио Момир Коруновић (Глоговац код Јагодине 1.1.1883 – Београд 17.4.1969. год.), знаменити предводник националног стила¹ (Сл. 1). Као успешни државни архитекта, објединио је две просперитетне градитељске епохе – прву у Краљевини Србији са почетка двадесетог века и другу у раздобљу између светских ратова у Краљевини СХС (од 1929. год. Краљевини Југославији).

Коруновић је био син свештеника и одрастао је у патријархалном амбијенту моравског села Глоговац. Гимназију је уписао 1894. год. у Јагодини, да би већ следеће године прешао у Прву мушку гимназију у Београду, када је приступио и подмлатку друштва „Соко“. Од 1902. до 1906. год. студирао је на Архитектонском одсеку Техничког факултета Велике школе. По дипломирању, запослио се у Техничкој дирекцији Београдске општине, да би већ 1907. год. прешао у Архитектонско одељење Министарства грађевина, у коме ће провести радни век, напредујући у хијерархији од помоћног цртача до главног инспектора. Редовне задатке у Министарству привремено је напустио због стручног усавршавања у Риму, Паризу и Прагу (1910–1911).

* редовни професор Одељења за историју уметности Филозофског факултета у Београду
Email: akadijev@f.bg.ac.rs

¹ О личности и делу арх. Момира Коруновића видети: Шкаламера, 1969; Маневић, 1981; Кадиевић, 1990; Кадиевић, 1992; Богуновић, 2005: 868–874; Кадиевић, 2007: 17–28, 302–305, 312–318, 350–355; Игњатовић, 2007: 392–393, 399–402, 405–406, 408–413, 414–424; Јовановић, 2007, 204–207; Маневић, 2008, 203–208; Путник, 2010: 188–191, 197–198; Кадиевић, 2012а: 63–65; Кадиевић, 2012б.

Сл. 1.

Архитекта Момир Коруновић у кућном атељеу (из документације Милоша Јуришића)

Fig. 1.

Momir Korunović, architect, in home studio (the documentation of Milos Jurisic, Belgrade)

Сл. 2.

Сеизмолошки завод на Ташмајдану, изглед из 1989. год. (из документације аутора)

Fig. 2.

Seismology Institute of Tasmajdan, the appearance of 1989. (from the documentation of Aleksandar Kadijevic)

По повратку у домовину учествовао је на Четвртој југословенској уметничкој изложби у Београду (мај–јул 1912. год.), а по завршетку Балканских ратова (1913) постао је и члан Радног одбора за организацију уметничких послова Србије и Југословенства.² У Београду се афирмисао зградом Сеизмолошког павиљона на Ташмајдану (1908–1909 год., а доградњу спрата 1912. год. извршио је арх. Ђура Бајаловић), (Сл. 2) неизведеним пројектима Соколског дома (1912) и Главне поште (1912–1914),³ инспирисаним тековинама немачког романтизма, чешке сецесије и монументалистичке варијанте националног стила.

Период између два светска рата представљао је Коруновићево најплодније стваралачко раздобље.

Широм Југославије изградио је преко осамдесет објеката различитих намена, претежно црква, спомен-обележја, соколских домова и пошта.⁴ Инспирисан средњовековним српско-византијским сакралним неимарством, традиционалном моравском кућом са луковима, тековинама ар-

нувоа, романтичарског експресионизма, чешког рондокубизма и ар декоа, оформио је синкретичку, препознатљиво ауторску варијанту националног стила. Специјализовао се за урбанистички наметљиве објекте снажног силуетног дејства. До краја каријере није прихватио начела архитектонског модернизма, остајући веран традицији и православљу. Своје идеје додатно је популарисао на изложбама, у стручној штампи и соколској периодици. Ангажовао се и у заштити древних градитељских споменика.⁵ Од 1922. год. до краја живота становао је у властитој породичној кући у Ламартиновој улици бр. 10 у Београду, коју је сам пројектовао.⁶ Пензионисан је 1942. године.

Током Другог светског рата, у оквиру антисрпских рушилачких кампања, уништено је или оскрнављено више Коруновићевих дела, претежно црква и спомен-обележја, која су у свести рушилаца (припадници формација Независне државе Хрватске, Вермахта, ВМРО-а и др.) симболизовала „великосрпски хегемонизам“ владајуће династије

² Тошић, 1983: 119.

³ Кадијевић, 1996: 27–37.

⁴ У његовом богатом опусу издвајају се: Лучна зграда Дворске страже, Београд (1920–1921); сопствена породична кућа у Ламартиновој 10, Београд (1923–1924); Соколска вежбаоница, Београд (1923–1924); спомен-обележје *Четири стотине закраних регрута*, Рамна (1925); пирг Св. Јована Владимира, ман. Св. Наум на Охридском језеру (1925–1929); споменик Кочи Анђелковићу, Текија (1925–1926); Контролно одељење Министарства пошта и телеграфа, Београд (1926–1930); спомен-костурница на Мачковом камену, Крупањ (1926–1930); црква Св. Илије, Брзан (1926–1928); Пошта Београд 2 (1927–1929); црква Св. Ђирила и Методија, Прилеп (1927–1935); црква Св. Димитрија, Ратковић (1928); спомен-црква Вазнесења Христовог, Крупањ (1928–1932); спомен-гимназија, Сремска Митровица (1928–1930); Соколски дом, Урошевац (1929–1935); Соколски дом, Бијељина (1929); црква Св. Саве, Цеље (1929–32); Соколско слетиште, Београд (1930); Соколски дом, Куманово (1930); црква Св. Ђирила и Методија, Љубљана (1929–1934); црква Св. Архангела Михаила, Делиград (1930–1933); Соколски дом, Лозница (1930–1931); Соколски дом, Обреновац (1931–1933); Соколски дом, Стара Пазова (1931–1932); Дом трговца, Јагодина (1931–1932); црква Покрова Пресвете Богородице, Београд (1932–1933); соколски дом, Автовац (1932–1933); Соколски дом, Травник (1932); споменик Краљу Петру Првом, Кучково (1932–1933); Соколски дом, Прокупље (1933); црква Св. Лазара, Марибор (1933–1939); Соколски дом „Соко 4“, Београд (1932–1934); црква Св. Лазара, Београд (1931–1936); црква Св. Петке (ауторска реконструкција), Београд (1934–1935); црква Успења Богородице, Кленак (1935–1936); Соколски дом „Матица“, Београд (1929–1935); Соколски дом, Високо (1934–1935); Соколски дом, Јагодина (1934–1935); црква Рођења Богородице, Глоговац (1934–1935); Соколски дом, Ужице (1935–1936); спомен-костурница кумановских јунака, Зебрњак (1934–1937); црква Св. Јована Крститеља, Грделица (1936–1937); црква Св. Георгија, Сушак (1938–1939); фијала у Жичи (1939) и црква Св. Николе, Ковачевац (1939–1955).

⁵ Кадијевић, 1992.

⁶ Кадијевић, 1995; Путник, 2010: 188–189.

Карађорђевића. Због недостатка стручних кадрова, Коруновић је по ослобођењу земље, крајем 1944. год., на кратко реактивиран. Радио је до 1947. год. када је поново пензионисан. Иако није био експониран реакционар, остатак живота провео је у наметнутој стваралачкој изолацији. Друштвени амбијент у коме је остварио главна дела и стекао афирмацију неповратно је нестало.

До почетка осамдесетих година прошлог века Коруновићев опус није подробније историографски анализиран. Са успостављањем историјске дистанце од његове смрти и појавом постмодернистичког плурализма, покренута је слојевита реафирмација његовог заборављеног дела. На подстицајност Коруновићевих романтичарских идеја, осим историографа, повремено су указивали и истакнути послератни пројектанти – Урош Мартиновић, Алексеј Бркић, Станко Мандић, Михајло Митровић, Предраг Ристић и Александар Ђокић.

ОСЛОБОДИЛАЦ И НЕИМАР: ПРИЗРЕН 1912. год.

Догађаји из ратне 1912. год., вишеструко прекретничке за српско друштво, државу и културу, одразили су се и на стваралачки развој архитекте Коруновића, чија су се идеолошка полазишта уже профилисала. Осим што је продубио његов емотивни патриотски занос, ток првог Балканског рата га је дефинитивно определио за „српски слог“ у архитектури, својеврсни идеолошко-естетски конструкт којим се национална култура опирала слепом подражавању „неоуховљене туђинштине“. До тада кључни у Коруновићевом делу, страни утицаји ће се свести на секундарне композиционе чиниоце, допуњавајући

национално препознатљиве астатичне целине. Додир са древним сакралним споменицима на ослобођеним територијама дубље га је увео у митологему српског средњовековља, чије ће градитељске тековине у наредним деценијама стваралачки оживети, не либећи се да их благо осавремени наносима актуелних стилова.

За разлику од многобројних колега који су учествовали у војним операцијама српске војске у Првом светском рату,⁷ Коруновић је војевао и у оба Балканска рата (1912–1913), постајући, уз Петра Ј. Поповића,⁸ главни заступник њихових традиција у међуратној архитектонској култури. Као ослободилац Старе Србије,⁹ без претензија да стекне персоналне повластице или политички утицај, учествовао је у обнови верског и друштвеног живота на њеним просторима. Сведок херојског војничког пожртвовања и страдалничке патње, солидарно је обогатио културу сећања на осветнике „Косова“ којима је и сам припадао.¹⁰

Важно је подсетити да је Коруновић већ у јулу 1912. год. мобилисан као резервни инжењеријски поручник краљевске војске. Са чином официра Треће армије учествовао је у борбама против турско-албанских снага на подручју Косова и Метохије, ослобађајући градове, варошице, села, путеве и имања.¹¹ Своје стручно знање употребио је при инжењеријско-фортификационим подухватима (грађењу шанчева, ровова, утврђења и привремених пољских болница), али и при премеравању градова и при оправкама профаних и сакралних објеката. По ослобођењу Призрена, крајем октобра 1912. год., надгледао је санацију оштећених путева у његовој околини, истраживао цркву Богородице Љевишке,¹² са сарадницима припремао Генерални регулациони план (осмишљен 1913. год., упућујен и

Сл. 3.
Генерал Божидар Јанковић, Командант
Треће српске армије 1912 (из документације
аутора)

Fig. 3.
General Bozidar Jankovic, commander of the
Serbian Third Army 1912 (from the
documentation of Aleksandar Kadijevic)

⁷ Младеновић, 2002.

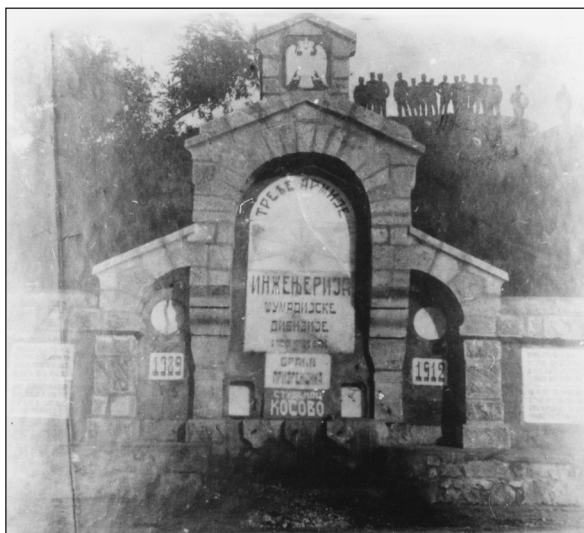
⁸ Кадиевић, 2012в.

⁹ Терзић, 2012; Јагодић, 2013.

¹⁰ Та синтагма се током балканских ратова усталила у српској војно-политичкој и пропагандној реторици, а потом и уметничкој публицистици (Женарју, 2012).

¹¹ Кадиевић, 1996: 36–38.

¹² Коруновић, 1974.

Сл. 4.
„Студенац Косово”, Призрен, изглед са краја 1912. год.
(из породичне заоставштине арх. М. Коруновића)

Fig. 4.
Fountain "Kosovo", Prizren, look at the end 1912. god. (from the family's legacy of M. Korunovic)

Сл. 5.
„Студенац Косово”, Призрен, изглед из 1996. год. (из документације
Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Приштини)

Fig. 5.
Fountain "Kosovo", Prizren, appearance from 1996. (from the documentation of the Provincial Institute for Protection of Cultural Monuments of Pristina)

представљен 1924. год.),¹³ а југозападно од града подигао је спомен чесму „Студенац Косово”, солидарисући се са палим саборцима и локалним српским становништвом које је у завршном периоду османске власти претрпело појачани терор. Тај одговорни задатак добио је од команданта Треће армије, генерала Божидара Јанковића (1849–1920), (Сл. 3) након што је град ослобођен и установљена окружна власт. Чесма је представљала Коруновићев омаж „ослободиоцима Душановог града”, вековној инспирацији српских уметника и државника,¹⁴ али и симбол отпора отоманском угњетавању.¹⁵ Камена чесма „Косово” изграђена је на неуређеном земљишту, (Сл. 4) као издвојен меморијални објект (међу најмонументалнијим тог типа у српској архитектури) на популарној излетничкој локацији поред пута за село Хоча Заградска.¹⁶ Њоме је употпуњен фонд јавних чесама у граду и околини.¹⁷ Иако је првобитно имала три славине, становништво ју је дуго поистовећивало са претходном „Кури чесмом”, коју је на истом месту саградио непознати Турчин по повратку са хаџилука.¹⁸ При градњи „Студенца Косово” употребљен је грубо тесани камен за подест и бочна крила, док је централни лучни корпус са архиволтом, пиластрима и конзолама грађен од финијег тесаног камена. Инкрустиране плоче са натписима и медаљони били су израђени од

мермера.¹⁹ Залучено средишње поље било је украшено трима плочама са натписима, док је у тесној едикули на врху, унутар правоугаоног поља, утиснута представа двоглавог белог орла са круном, грба Краљевине Србије. У медаљону леве нише утиснут је број 1389, а у медаљону десне 1912. Символика бројева овде се први пут јавила у Коруновићевом делу, постајући редовни елемент његових спомен-обележја. На нижим странама чесме Коруновић је поставио и плоче са стиховима патриотско-ослободилачке садржине, уништене од Бугара у Првом светском рату.

Деценијама функционалан и издвојен на сеоском путу, Коруновићев „Студенац Косово” није представљао претенциозан меморијал који би знатније онеспокојавао неспрско становништво Призрена, декларативно лојално новој државној управи. У његовој структури, начину зидања, хералдичкој и пластичкој реторици, није било претећих и агресивних порука, већ превасходно достојанства, патоса и пијетета према страдалим ослободиоцима. Но, неискрена подршка локалних Албанаца није дуго потрајала, јер су се протеривања Срба и брисање трагова њиховог постојања у Призрену обнављали током Првог и Другог светског рата, а поготово након напада НАТО-а на СРЈ 1999. год., што се одражавало и на статус поменуте чесме. Иако су је сматрали

¹³ Коруновић је први картирао и презентовао ситуациони план Призрена (1913), а затим (уз помоћ неколицине сарадника) и припремио *Генерални план* (1924) на основу оног из 1913. год. Према том плану град је задржао постојеће 22 махале, али су прецизно раздвојени уређени урбанизовани део, састављен од 120 улица, и ванградска необухваћена насеља. Унете су и нове урбане доминанте, попут мањих тргова, одвојене примарне и секундарне саобраћајнице и др. У новој саобраћајној мрежи преовлађивали су радијално-концентрични потези и правоугаоне површине. План је остао на снази до 1946/1947. год (Николић, 1998: 335–336).

¹⁴ Ђорђевић, 2011.

¹⁵ Словић, 2010.

¹⁶ О спомен чесми није сачувана оригинална техничка документација. Осим неколико фотографија и аутобиографских записа похрањених у Коруновићевој породичној заоставштини, нема других трагова који сведоче о њеном пројектовању и грађењу (Николић, 1998: 336).

¹⁷ Чемерић, 2003: 17–19.

¹⁸ Тај податак арх. Коруновић изнео је у својој аутобиографији, коју је систематизовао његов рођак арх. Станко Мандић и која се чува у породици, али и у копији у Заводу за заштиту споменика културе у Призрену (данас у Лепосавићу; Николић, 1998: 458).

¹⁹ На основу анализе употребљеног камена уступљене од колеге Мирослава Пантовића.

Сл. 6.
Неизведена скица „Главне поште“ 1912–1914, Београд (из породичне заоставштине арх.М.Коруновића)
 Fig. 6.
Unexecuted sketch of the Main Post Office (1912–1914), Belgrade (from the family's legacy of M.Korunovic)

симболом „окупације из 1912. год.“, албански екстремисти су је дуго толерисали због њене користи за локално становништво.

Лишена првобитних државних хералдичких обележја и утиснутих патриотских стихова, Коруновићева чесма је опстала и под комунистичком влашћу (1945–1990), али је доток воде у њен централни блок прекинут током осамдесетих година.²⁰ До 1999. год., захваљујући превенцији српске полиције, ефикасно јештићена од вандализма локалних терориста. Међутим, већ се на фотографији из 1996. год. (Сл. 5) види да је десни део чесме потпуно прекривен растињем, као и да је њена околина све запуштенија, иако је са десне стране добила подзид са коритом (из кога тече вода) и скромни степенишни прилаз. Касније је безобзирно оскрнављена у неометаном екстремистичком насиљу над преосталим Србима и културним споменицима Призрена и околине (1999. и 2004. год.).²¹ Иако значајно материјално сведочанство једног прекретничког раздобља из богате историје Призрена, из шовинистичких побуда је срушена после 2005. год.²² Симетричност и уравнотеженост централизоване композиције „Студенца Косово“, која се развијала у ширину и висину, са истакнутим троугаоним мотивом, показују ослањање пројектанта на устаљене академске схеме, док се у начину зидања, стопљености са амбијентом и декоративном хералдиком она везује за романтичарско-наративну традицију меморијала. У троделној композицији динамичне слепе аркаде и начину њеног зидања савременици су са правом препознали угледање на стил српских средњовековних манастира. Архитекта Коруновић се деценијама поносио својом призренском спомен-чесмом, иако је по размерама заостајала за његовим монументалним престоничким здањима. Међутим, та грађевина је за њега имала посебан лични

значај, због чега ју је фаворизовао током читаве каријере, јер је представљала његову прву грађевину изведену изван Београда, али и путоказ другим архитектама у развијању националног стила на простоприма Косова и Метохије.²³ Уз то, за Призрен и његово ослобођење Коруновића је везивала и чињеница да се крајем 1912. год. у цркви Св. Ђорђа оженио учитељицом Стефанком Јакић, као и да је у пукотини кречног лепа открио фреске у Богородици Љевишкој. Може се закључити да недавно рушење призренске спомен-чесме потврђује да се процес затирања Коруновићевог дела, али и градитељског наслеђа Срба на Балкану, на просторима где се њихова баштина ревизионистички сматра „освајачком“, континуирано наставља.²⁴

ПЕРИОД 1912–1941

За стручне заслуге и исказану храброст у Балканским ратовима, Коруновић је награђен медаљом Милош Обилић, да би се по њиховом завршетку, у јесен 1913. год., вратио у кабинет Министарства грађевина. Подстакнут ратном епопејом, одлучнији и стваралачки неспутанији, почетком 1914. год. довршава пројекте хипермонументалне београдске Главне поште,²⁵ (Сл.6) који због просторних ограничења и предстојећег рата нису реализовани. Али тај неуспех га није знатније поколебао, као, уосталом, ни нови рат, овог пута знатно дужи, разорнији и по Србију исцрпљујући, једнако завршен победнички, који ће га у потпуности заокупити. Коруновић је активно учествовао у отпору надмоћнијем завојевачу у првој години сукоба, да би се 1915. год. повукао са војском преко Албаније и потом борио за ослобођење отаџбине. У предању борби градио је објекте за војничке свечаности, привремене маузолеје палих сабораца, уређивао гробља и фортификације. Стекао је и чин инжењеријског потпуковника.

²⁰ Кадиевић, 1996: 117.

²¹ Гарић, 2002: 41.

²² Према сведочењу историчара Милана Ивановића и теренском увиду арх. Зорана Гарића, конзерватора и директора Канцеларије покрајинског завода за заштиту споменика културе у Приштини (данас у Лепосавићу).

²³ Кадиевић, 1999: 163–186.

²⁴ Павловић, 2004.

²⁵ Кадиевић, 1996, 34–37.

Сл. 7.

Спомен-обележје на Зебрњаку код Куманова, изглед из 1937. год. (из породичне заоставштине арх.М.Коруновића)

Fig. 7.

Mausoleum on Zebrnjak hill (near Kumanovo), the appearance of 1937. (from the family's legacy of M.Korunovic)

Након завршетка рушилачких сукоба, осокољен победом и личним доприносом, Коруновић је предводио културу сећања на Ослободилачке ратове Србије (1912–1918), по цену да се етаблира као конзервативни државни уметник, „заробљеник“ форми и митова прошлости. Задовољавајући идеолошке пориве наручилаца, меморијале је осмишљавао ауторски оригинално, подређујући њихове реторичке слојеве естетским и духовним садржајима, чак и у годинама када је култ страдалих хероја узмицао пред новим политичким приоритетима. Уз неколико мањих меморијала, 1937. год. подигао је монументално државно спомен-обележје са костурницом на Зебрњаку, промовисано на двадесетпетогодишњицу Кумановске битке.²⁶ Оно је представљало врхунац његових романтичарско-експресионистичких уметничких трагања, али и најзначајнији симбол официјелне хероизације Кумановских победника, (Сл. 7) у чијој је иконографији посебно истакнута прекретница 1912. година.

Свесно се одричући предности прилежног праћења архитектонске моде, Коруновић је хероизам нових „Обилића“ надахнуто глорификовао носталгичним монументима у камену, опеци и бетону, прекривајући их хералдичким знамењима и верским симболима. Попут низа утицајних савременика (Петра Поповића, Косте Ј. Јовановића, Василија Андросова, Драгутина Маслаћа, Александра Дерока и Григорија Самојлова),²⁷ прегнантно је спојио српско-византијско средњовековље и ослободилачко буђење, испуњавајући југословенске пределе, тргове и амбијенте оригиналним вишезначним структурама.

ЗАКЉУЧАК

Може се закључити да је бурна 1912. год. код Коруновића подстакла кристализацију идеологије и сазревање естетике. Ако је усавршавање у иностраним културним центрима било кључно за усвајање општих градитељских поука епохе, односно формирање пансловенске, па и паневропске, стране Коруновићевог стваралаштва, 1912. год. дефинитивно га је подстакла на тражење синкретичке варијанте националног стила коју ће декларативно инаугурисати као једнонационално „чисту“. Тај заокрет, проистекао из дубоких убеђења, уместо већини савременика својственог прагматизма, пресудно је одредио његов даљи стваралачки пут. Осим војничких, стручних и личних сатисфакција (заснивање породице), ратно искуство му је улило и огромно самопоуздање, без ког касније не би могао да разграна толико плодну и за генерације поштовалаца драгоцену градитељску активност.²⁸

Уз породицу Коруновић, у сакупљању грађе за припрему рада помогло нам је више колега, којима се срдечно захваљујемо: Александри Илијевски, Гордани Митровић, Мирославу Пантовићу, Зорану Гарићу, Милошу Јуришићу, Срђану Марковићу, Мирослави Костић, Марку Миљановићу и Тадији Стефановићу.

²⁶ Јовановић, 2004.

²⁷ Кадјевић, 2007.

²⁸ Овај прилог је проистекао из рада на пројектима *Страни утицаји на српску архитектуру у 20. веку* у Матици српској и *Српска уметност 20. века: национално и Европа* у Министарству просвете и науке Републике Србије.

Литература

- Bogunović, S. G. (2005): *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, Beograd, *Beogradska knjiga*
- Čemerikić, M. (2003): *Prizren i okolina 1019–1941*, Beograd, *Prvo slovo*
- Đorđević, A. (2011): *Prizren i srpski modernisti (projekcija nasleđa kao vrednosti)*, *Baština* **30**, str. 67–77.
- Garić, Z. (2002): *Urbano graditeljsko i spomeničko nasleđe Prizrena i okoline danas*, *Glasnik DKS* **26**, str. 40–45.
- Ignjatović, A. (2007): *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*, Beograd, *Građevinska knjiga*.
- Jagodić, M. (2013): *Novi krajevi Srbije (1912–1915)*, Beograd: *Filozofski fakultet*.
- Jovanović M. (2007): *Srpsko crkveno graditeljstvo i slikarstvo novijeg doba*, Beograd, *Zavod za udžbenike*
- Jovanović, Z. (2004): *Zebrnjak, u traganju za porukama jednog spomenika ili o kulturi sećanja kod Srba*, Beograd – Gornji Milanovac, *Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd, Biblioteka „Braća Nastasijević“, Muzej rudniko-takovskog kraja, Kulturni centar, Gornji Milanovac*
- Kadijević, A. (1996): *Momir Korunović. Srpski arhitekti novijeg doba*, Beograd, *Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Muzej nauke i tehnike – Muzej arhitekture*
- Kadijević, A. (2007): *Jedan vek traženja nacionalnog stila u srpskoj arhitekturi (sredina XIX – sredina XX veka)*, Beograd, *Građevinska knjiga*
- Kadijević, A. (1990): *Elementi ekspresionizma u srpskoj arhitekturi između dva svetska rata*, *Moment* **17**, str. 92–95.
- Kadijević, A. (1992): *Rad arhitekta Momira Korunovića u zaštiti spomenika kulture*, *Glasnik Društva konzervatora Srbije* **16**, str. 182–187.
- Kadijević, A. (1995): *Porodična kuća arhitekta Momira Korunovića na beogradskom Neimaru*, *Godišnjak grada Beograda* **XLII**, str. 95–101.
- Kadijević, A. (1999): *O arhitekturi nacionalnog stila na Kosovu i Metohiji u periodu između dva svetska rata*, *Novopazarski zbornik* **23**, str. 163–186.
- Kadijević, A. (2012a): *Ekspresionizam u beogradskoj arhitekturi (1918–1941)*, *Nasleđe* **XIII**, str. 59–77.
- Kadijević, A. (2012b): *Hrvatski opus arhitekta Momira Korunovića (1883–1969) u svetlu dokumenata iz njegove porodične zaostavštine*, *Ljetopis* **17**, str. 322–339.
- Kadijević, A. (2012v): *Graditeljska delatnost Petra J. Popovića u jugoistočnoj Srbiji (1908–1930)*, *ZLU Matice srpske* **40**, str. 225–240.
- Korunović, M. (1974): *Otkriće u Bogorodici Ljeviškoj*, *Zograf* **5**, str. 68.
- Manević, Z. (1981): *Momir Korunović. Naši neimari*, *Izgradnja* **6**, str. 49–54.
- Manević, Z. (2008): *Leksikon neimara*, Beograd, *Građevinska knjiga*
- Mladenović, B. (2002): *Srpska elita u prvom svetskom ratu*, *Istorijski časopis* **49**, str. 243–259.
- Nikolić S. S. (1998): *Prizren od srednjeg veka do savremenog doba. Urbanističko-arhitektonski razvoj*, Prizren, Priština, *Skupština opštine Prizren, Institut za srpsku kulturu, Priština, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Priština, Zavod za zaštitu spomenika kulture, Prizren*
- Pavlović, D. St. (2004): *Uniženi projektant Momir Korunović*, *Arhitektura i urbanizam* **14–15**, str. 119–120.
- Putnik, V. B. (2010): *Folklorizam u arhitekturi Beograda (1918–1941)*, *Godišnjak grada Beograda* **LVII**, str. 175–210.
- Slović, S. (2010): *Kosovo i Metohija od 1900. do početka Prvog svetskog rata*, *Baština* **28**, str. 277–292.
- Škalamera, Ž. (1969): *Obnova „srpskog stila“ u arhitekturi*, *ZLU Matice srpske* **5**, str. 228–231.
- Terzić, S. (2012): *Stara Srbija XIX–XX veka: Drama jedne civilizacije*, Beograd, *Pravoslavna reč*
- Tošić, D. (1983): *Jugoslovenske umetničke izložbe 1904–1927*, Beograd, *Filozofski fakultet, Institut za istoriju umetnosti*
- Ženarju, I. (2012): *Balkanski rat u slici i reči: Kosovski osvretnici*, *Baština* **32**, str. 339–357.